

УДК 338.48-44 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2025.26.36>

Жадько О.А.

аспірант,

Луцький національний технічний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4019-3113>

Zhadko Oksana

Lutsk National Technical University

ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ СТАЛОГО ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ

INSTRUMENTS FOR THE DEVELOPMENT OF SUSTAINABLE TOURISM IN PROTECTED AREAS

У статті досліджено інструменти розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях, що відіграють важливу роль у забезпеченні збалансованого використання ресурсів та підвищенні екологічної стійкості природних комплексів. Визначено проблеми функціонування природоохоронних територій, а саме: надмірне рекреаційне навантаження, недостатнє фінансове забезпечення, фрагментарність управлінських рішень та низький рівень залучення громад до планування розвитку територій. Систематизовано інституційно-управлінські, економічні, моніторингові, маркетингові та соціальні інструменти, що формують комплексний механізм розвитку сталого туризму природоохоронних територій. Результати дослідження можуть бути використані органами місцевого самоврядування для удосконалення політики сталого розвитку природоохоронних територій.

Ключові слова: інструменти розвитку, екотуризм, рекреаційне навантаження, екологічний моніторинг, стратегічне управління, державно-приватне партнерство.

The article examines the instruments for developing sustainable tourism in protected areas, which play an important role in ensuring the balanced use of natural resources and enhancing the ecological resilience of natural complexes. The relevance of the study is substantiated by the growing tourist activity and the need to preserve biodiversity amidst contemporary environmental, social, and climatic challenges. The key problems of protected area functioning are analyzed, including excessive recreational pressure, insufficient financial support, fragmented managerial decisions, and a low level of involvement of local communities in tourism planning. The study systematizes institutional and managerial, economic, monitoring, marketing, and social instruments that together form a comprehensive mechanism for sustainable tourism development. Institutional instruments include strategic planning, territorial zoning, licensing systems, and co-management models. Economic instruments encompass ecotourism fees, public-private partnerships, grant funding, and mechanisms for payment for ecosystem services. The monitoring component includes the assessment of recreational load, GIS monitoring, environmental expertise, and systems for managing tourist flows. Marketing instruments are represented through area branding, nature interpretation, the development of ecological routes, and the use of digital technologies. Social instruments focus on engaging local communities, supporting volunteer initiatives, and implementing citizen science programs. Based on the conducted analysis, a holistic model for integrating these instruments into the management system of protected areas is proposed, which will contribute to maintaining ecological balance, fostering responsible tourist behavior, and ensuring sustainable regional development. The results of the study may be used by protected area management bodies, local self-government authorities, tourism organizations, and research institutions to improve policies in the field of sustainable nature management and ecotourism.

Keywords: development instruments, ecotourism, recreational load, environmental monitoring, strategic management, public-private partnership.

Постановка проблеми. Важливість розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях зумовлено необхідністю поєднання зростаючого туристичного попиту з вимогами екологічної безпеки та збереження біорізноманіття. Незважаючи на високий потенціал природоохоронних територій, як осередків рекреації, екологічної освіти та регіонального розвитку, їхнє функціонування часто супроводжується проблемами надмірного антропогенного навантаження, недостатнього фінансування, фрагментарності управлінських рішень та обмеженої участі місцевих громад у процесах планування та реалізації туристичної діяльності. Відсутність інтегрованих інструментів регулювання та моніторингу туристичних потоків, а також недосконалість механізмів співпраці між стейкхолдерами, ускладнює забезпечення збалансованого використання природних ресурсів [1]. У цих умовах актуальним стає обґрунтування та впровадження системного підходу до розвитку сталого туризму, який дозволив би одночасно досягти екологічних, соціальних та економічних цілей, мінімізувати ризики деградації природних комплексів та посилити стійкість природоохоронних територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про увагу науковців до проблеми сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. У працях Н. Коніщевої та С. Ткачової визначено шляхи впровадження концепції сталості в діяльність національних природних парків [1], Ю. Миронов та ін. зосередились на інноваційних підходах до управління екологічним туризмом, що відповідають сучасним вимогам сталого розвитку [2]. Значний внесок у дослідженні потенціалу природно-рекреаційних ресурсів зробила Ю. Кравчук, яка проаналізувала можливості Карпатського регіону для розвитку екотуризму [3]. Т. Дутчак у дослідженні окреслює проблеми та перспективи формування екотуристичної сфери в Україні [4]. На поствоєнний контекст розвитку рекреаційної та туристичної сфери звертають увагу Т. Безверхнюк та ін., підкреслюючи роль ресурсного забезпечення у відновленні країни [5]. У своїх працях Т. Колесник та В. Багнета, підкреслюють значення рекреаційного туризму для розвитку територіальних громад [6]. Н. Паньків та М. Скрипник визначають екотуризм, як стратегічний напрям сталого розвитку територій [7]. Праці І. Мельник та ін. аналізують регіональні практики сталого туризму [8]. Монографія Н. Павліхи та ін. пропонує комплексний підхід до розвитку туризму та рекреації в умовах сучасних викликів [9]. О. Роїк розглядає особливості сталого розвитку туризму у післявоєнний період [10].

Незважаючи на значну кількість наукових праць досліджуваних процесів, комплексне дослідження інструментів розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях залишається недостатньо опрацьованим. Наявні дослідження зосереджені на аналізі природно-рекреаційного потенціалу або специфічних форм туристичної діяльності. Проте, питання інтеграції інституційних, економічних, моніторингових, маркетингових та соціальних інструментів у єдиний механізм управління залишаються фрагментарними.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування інструментів розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях з урахуванням сучасних екологічних, соціальних та економічних викликів, а також визначення їхнього потенціалу щодо забезпечення збалансованого використання природних ресурсів і підвищення стійкості екосистем.

Виклад основного матеріалу. Сталий туризм на природоохоронних територіях є одним із важливих напрямів реалізації концепції збалансованого природокористування, поєднуючи інтереси охорони природи, рекреації та соціально-економічного розвитку громад. Згідно з підходами Всесвітньої туристичної організації, основними умовами формування сталих туристичних практик є мінімізація антропогенних впливів, забезпечення відновлюваності екосистем і створення економічної цінності для локального населення [2]. Українські природоохоронні території, мають значний

потенціал для розвитку сталого туризму, проте потребують системного застосування сучасних інструментів управління та моніторингу.

У межах сучасних підходів до управління природоохоронними територіями туризм розглядається не лише як інструмент рекреаційного використання ресурсів, а й як важливий механізм підтримки біорізноманіття, розвитку екологічної освіти та посилення соціально-економічної стійкості локальних громад [3]. Визначення та аналіз видів сталого туризму, що можуть бути реалізовані на таких територіях, дозволяє окреслити спектр можливостей для гармонійного поєднання природоохоронних, освітніх і рекреаційних функцій на засадах екологічної відповідальності. З огляду на це, систематизація форм сталого туризму є підґрунтям для формування ефективної моделі управління природоохоронними територіями та забезпечення їх довгострокового розвитку (таблиця 1).

Багатомірність підходів до організації туристичної діяльності поєднує рекреаційну, освітню, природоохоронну та соціальну функції. Виокремлення екотуризму як відповідального ставлення до природних територій з акцентом на пізнання та збереження довкілля, наукового туризму, орієнтованого на проведення досліджень і моніторингових спостережень, а також рекреаційного туризму, що забезпечує відновлення психофізичного стану людини в мінімально трансформованому природному середовищі, дає змогу окреслити напрями використання ресурсів природно-заповідного

Таблиця 1

Види сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях

Вид туризму	Характеристика	Приклади реалізації
Екотуризм	Форма туризму, що передбачає відповідальне подорожування до природних територій із метою пізнання, спостереження за природою та підтримки охорони довкілля.	Екостежки у Шацькому НПП, екомаршрути в Карпатському біосферному заповіднику.
Науковий туризм	Туризм, що здійснюється з метою наукових досліджень, спостережень за природними явищами та участі в польових експедиціях.	Орнітологічні спостереження на Дунайських плавнях, у Біосферному заповіднику «Асканія-Нова».
Рекреаційний туризм	Форма туризму, що орієнтована на оздоровлення, відпочинок і відновлення психофізичного стану у природному середовищі з мінімальним втручанням.	Відпочинок на озерах Шацького НПП, лікувально-рекреаційні маршрути Синевиром
Освітньо-просвітницький туризм	Туризм, спрямований на підвищення екологічної свідомості через інтерактивне навчання, тренінги, екскурсії, участь у волонтерських заходах.	Екологічні табори в Карпатах, шкільні екскурсії національними природними парками.
Культурно-історичний туризм	Поєднання природоохоронної та культурної тематики – відвідування місць, де природа та історико-культурна спадщина взаємодіють.	Маршрути Подільськими Товтрами, Буковинськими Карпатами.
М'який туризм	Концепція, що протиставляється масовому туризму та орієнтується на гармонійне співіснування туриста з природним і культурним середовищем	Екостежка «Лісова пісня» у Шацькому НПП, Волонтерські табори в НПП «Синевир».
Добровільний туризм	Форма туризму, що поєднує подорожі з виконанням волонтерських природоохоронних або соціально-корисних завдань на території парків чи заповідників.	Участь у прибиранні територій, відновленні стежок, еко-просвітницьких акцій.

Джерело: сформовано авторами за даними [4–7]

фонду у межах концепції сталості [5]. Освітньо-просвітницький та культурно-історичний туризм сприяють формуванню екологічної свідомості та актуалізації взаємозв'язку природної та культурної спадщини, м'язкий та добровільний або волонтерський туризм фокусуються на гармонізації взаємодії туристів з довкіллям та активному залученні відвідувачів до природоохоронної діяльності. Приклади реалізації кожного виду туризму на базі українських національних природних парків та біосферних заповідників, демонструють практичну можливість інтеграції різних форм туристичної активності в єдину модель сталого розвитку територій, де туризм виступає інструментом підтримки екосистем, місцевих громад та природоохоронної інфраструктури.

На нашу думку, розвиток сталого туризму на природоохоронних територіях базується на ефективному застосуванні комплексу інституційно-управлінських інструментів, які визначають стратегічні орієнтири використання природних ресурсів та організації туристичної діяльності. До таких інструментів віднесемо планування розвитку природоохоронних територій, що узгоджують екологічні, соціальні та рекреаційні цілі; системи зонування, які регламентують допустимі види діяльності в заповідній, буферній та рекреаційній зонах; механізми співуправління, які інтегрують місцеві громади, адміністрації природоохоронних територій та бізнес гостинності, у процес прийняття рішень; а також регіональні та локальні стандарти сталого туризму, узгоджені з міжнародними рекомендаціями. Застосування таких інструментів сприяє формуванню прозорої та збалансованої системи управління, орієнтованої на довгострокову стійкість.

Важливою складовою розвитку сталого туризму є економічні та фінансові інструменти, що забезпечують ресурсну підтримку природоохоронних територій та створюють стимули для впровадження екологічно відповідальних практик [7]. До них належать екотуристичні збори та квоти, кошти від яких спрямовуються на охорону природи та розвиток інфраструктури; механізми державно-приватного партнерства, що дозволяють залучати інвестиції в екологічно безпечні об'єкти; грантові програми міжнародних організацій, які підтримують проекти екологічної освіти та відновлення екосистем; а також система плати за екосистемні послуги, що формує економічні мотивації для збереження природних ресурсів. Підтримка локального підприємництва, зокрема розвитку зелених садиб та екологічних ініціатив, посилює соціально-економічний ефект сталого туризму у громадах.

Забезпечення екологічної рівноваги в межах природоохоронних територіях неможливе без застосування моніторингових та природоохоронних інструментів, спрямованих на контроль рекреаційного навантаження та оцінку впливу туристичної діяльності на екосистему. До таких інструментів належать встановлення лімітів відвідуваності та сезонних обмежень, використання ГІС-технологій для картування маршрутів та моніторингу потоків туристів, застосування датчиків руху та супутникових даних [8]. Програми відновлення екосистем забезпечують довгострокове збереження унікальних ландшафтів.

Маркетингові та комунікаційні інструменти відіграють важливу роль у формуванні позитивного іміджу природоохоронних територій та розвитку екологічної свідомості відвідувачів. Брендуння природоохоронних територій дозволяє виділити їх серед інших туристичних ресурсів та підвищити впізнаваність, а інтерпретація природи через інформаційні стенди, мультимедійні експозиції та мобільні додатки сприяє глибшому розумінню екологічної цінності територій [9]. Формування тематичних екостежок, орнітологічних, геологічних та етнографічних маршрутів створює можливість для спеціалізованих екотуристичних продуктів. Екопросвітницькі кампанії спрямовані на зміну поведінкових моделей туристів та розвиток екокультури.

Соціальні інструменти зосереджені на активному залученні місцевих громад до екотуристичної діяльності. Співпраця з населенням у створенні туристичних продуктів, підтримка кластерних ініціатив, організація волонтерських програм і гро-

мадських екологічних акцій сприяють підвищенню відповідальності за збереження природоохоронних територій та створюють додаткові соціальні вигоди [10]. Розвиток сталого туризму на природоохоронних територіях можливий лише за умови комплексного застосування різних груп інструментів, що взаємодоповнюють один одного.

Висновки. Розвиток сталого туризму на природоохоронних територіях ґрунтується на поєднанні природоорієнтованих, освітніх, наукових, рекреаційних і соціальних моделей туристичної діяльності, кожна з яких виконує специфічні функції у підтриманні екологічної рівноваги та підвищенні добробуту місцевих громад. Запропонована типологія видів сталого туризму демонструє, що їх ефективна інтеграція можлива лише за умови стратегічного управління, контролю рекреаційного навантаження, запровадження екологічних стандартів та активної участі місцевого населення і природоохоронних інституцій. Практика українських ПЗФ підтверджує, що різні форми сталого туризму не лише мінімізують негативні впливи на природні комплекси, а й створюють додаткові можливості для збереження біорізноманіття, розвитку екологічної освіти та формування екологічно відповідальних туристичних практик, що в довгостроковій перспективі зміцнює потенціал природоохоронних територій як осередків сталого регіонального розвитку.

Запропоновано комплексну систему інструментів розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях, що охоплює інституційно-управлінські, економічні, екологічно-моніторингові, маркетингові та соціальні інструменти, які у взаємодії забезпечують збалансоване використання природних ресурсів та підвищення стійкості екосистем. Їх інтеграція спрямована на гармонізацію туристичної активності з вимогами охорони довкілля, створення додаткових можливостей для місцевих громад, формування відповідальної екологічної поведінки туристів. Запропонований підхід дозволяє сформувати цілісну модель управління сталим туризмом, орієнтовану на довгостроковий розвиток природоохоронних територій та адаптацію до сучасних викликів екологічної, соціально-економічної та кліматичної трансформації.

Список використаних джерел:

1. Коніщева Н., Ткачова С. Шляхи сталого розвитку туризму на територіях національних природних парків. *Інновації та технології в сфері послуг і харчування*. № 2. 2020. С. 23–34.
2. Миронов Ю.Б., Пугачов М.І., Корінець Р.Я. Інноваційні напрямки управління екологічним туризмом в Україні в контексті сталого розвитку. *Інфраструктура ринку*. 2024. № 77. С. 128–134.
3. Кравчук Ю.С. Природно-рекреаційний потенціал Карпатського регіону: перспективи використання в екотуризмі. *Географія та туризм*. 2020. № 52. С. 59–64.
4. Дутчак Т.М. Екотуризм в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2021. № 1 (57). С. 127–133.
5. Безверхнюк Т.М., Бабов К.Д., Цуркан О.І. Ресурсне забезпечення післявоєнного відновлення та розвитку України: потенціал курортнорекреаційної сфери. *Журнал «Наукові інновації та передові технології»*. 2022. № 6 (8). С. 459–470.
6. Колесник Т., Багнета В. Особливості розвитку рекреаційного туризму в територіальних громадах регіону. *Економіка та суспільство*, № 60. 2024. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-45> (дата звернення: 14.11.2025).
7. Паньків Н., Скрипник М. Екологічний туризм як пріоритетний напрямок сталого розвитку туризму в Україні: виклики сьогодення. *Вісник Хмельницького національного університету*, № 4, 2022. С. 229–240.
8. Мельник І., Антоненко І., Вогулкіна Д. Практики сталого розвитку туризму у регіональному вимірі. *Економіка і регіон*. 2024. № 4 (95). С. 105–111.
9. Павліха Н.В., Цимбалюк І.О., Савчук А.Ю. Сталий розвиток туризму та рекреації: сучасні виклики й перспективи для України: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 211 с.
10. Роїк О. Напрямки сталого розвитку туризму України в умовах післявоєнного відновлення. *Економічний простір*. 2023. № (184). С. 58–61.

References:

1. Konishcheva N., Tkachova S. (2020) Shliakhy staloho rozvytku turyzmu na terytoriakh natsionalnykh pryrodnykh parkiv [Ways of sustainable tourism development in the territories of national natural parks]. *Innovatsii ta tekhnologii v sferi posluh i kharchuvannia*. no. 2. pp. 23–34.
2. Myronov Yu., Puhachov M., Korinets R. (2024) Innovatsiini napriamky upravlinnia ekolohichnym turyzmom v Ukraini v konteksti staloho rozvytku [Innovative directions of ecotourism management in Ukraine in the context of sustainable development]. *Infrastruktura rynku*. no. 77. pp. 128–134.
3. Kravchuk Yu. (2020) Pryrodno-rekreatsiinyi potentsial Karpatskoho rehionu: perspektyvy vykorystannia v ekoturizmi [Natural and recreational potential of the Carpathian region: prospects for use in ecotourism]. *Heohrafiia ta turyzm*. no. 52. pp. 59–64.
4. Dutchak T. (2021) Ekoturizm v Ukraini: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku [Ecotourism in Ukraine: status, problems and development prospects]. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. no. 1 (57). pp. 127–133.
5. Bezverkhiuk T., Babov K., Tsurkan O. (2022) Resursne zabezpechennia pisliavoiennoho vidnovlennia ta rozvytku Ukrainy: potentsial kurortnorekreatsiinoi sfery [Resource provision for post-war recovery and development of Ukraine: the potential of the resort and recreational sector]. *Zhurnal "Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii"*. no. 6 (8). pp. 459–470.
6. Kolesnyk T., Bahneta V. (2024) Osoblyvosti rozvytku rekreatsiinoho turyzmu v terytorialnykh hromadakh rehionu [Features of the development of recreational tourism in the territorial communities of the region]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 60. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-45> (accessed November 14, 2025).
7. Pankiv N., Skrypnyk M. (2022) Ekolohichni turyzm yak priorytetnyi napriamok staloho rozvytku turyzmu v Ukraini: vyklyky sohodennia [Ecological tourism as a priority direction for sustainable tourism development in Ukraine: current challenges]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. no. 4. pp. 229–240.
8. Melnyk I., Antonenko I., Vohulkina D. (2024) Praktyky staloho rozvytku turyzmu u rehionalnomu vymiri [Sustainable tourism development practices in the regional dimension]. *Ekonomika i rehion*. no. 4 (95). pp. 105–111.
9. Pavlika N., Tsymbaliuk I., Savchuk A. (2022) Stalyi rozvytok turyzmu ta rekreatsii: suchasni vyklyky u perspektyvy dlia Ukrainy [Sustainable development of tourism and recreation: current challenges and prospects for Ukraine]: monohrafiia. Lutsk: Vezha-Druk. 211 p.
10. Roik O. (2023) Napriamky staloho rozvytku turyzmu Ukrainy v umovakh pisliavoiennoho vidnovlennia [Directions of sustainable development of tourism in Ukraine in the conditions of post-war recovery]. *Ekonomichniy prostir*. no. 184. pp. 58–61.

Стаття надійшла: 14.11.2025

Стаття прийнята: 11.12.2025

Стаття опублікована: 30.12.2025